

Idoler och ideal

I idolen ser människan en projektion av sina drömmar om sig själv. Behovet av idoler hör samman med bristen på levande religiös verklighet. Idolen är ett surrogat för Gud.

Olof Palme blev i samband med sin död en idolgestalt eftersom det fanns ett uppdämt behov av en sådan idol. Det var folkets egen bild av sig självt.

Alternativet till idolskap är idealet. Det väcker hopp och har sin styrka i sitt eget värde.

Det tillhör Anders Nygrens ovanskliga förtjänster, att han redan tidigt insåg vad det gällde i Tredje Riket. Författare som Karl Vennberg, kunde tjusas av den unga tyska revolutionens kraftutveckling. Liberalteologer som Emanuel Linderholm kunde vara förhoppningsfulla om vart utvecklingen i Tyskland skulle gå. Men Anders Nygren ansåg vad det handlade om. 1934 skrev han: "Man skapar sig en ny gud efter sitt eget beläte, efter den tyska människans beläte . . . den gud som verkligen tillbeds är det egna folkets idol." Han menar: man tillber den drömda bilden av sig själv. Därmed har Anders Nygren gett ett bidrag att förstå idolens funktion i alla tider. Idol betyder ordagrant avgud eller avgudabild, och det avguden gestaltar är samhällets egen önskebild av sig självt.

I gångna tiders kulturer formades idolen i trä och sten. Inför den bar man fram sina offer. Detta är avguderiets tragiska, innersta hemlighet: människan i tillbedjan inför drömbilden av sig själv. Allra tydligast blir det i Roms och Greklands gudavärldar, men även Egyptens djurgudar gestaltar detsamma, om man nämligen ger akt på vad de är sinnebilder för. Tjuren uttrycker avlingskraften, potensen, och det är den egenskap man ser och drömmer om hos sig själv, själva livskraften, som man aldrig kan få nog av.

I våra dagar är idolen mera sällan formad i trä och sten. Istället är idolen en människa, en levande eller död människa. Men det är en människa som mycket få kommer att möta. De allra flesta kommer att se idolen endast genom bilden, den tryckta och den filmatiserade. Idolen kan vara artist, idrottsman eller politiker, men oavsett ställning gäller detsamma för ido-

Christian Braw är teol dr.

len som för avgudabilden: idolen skall gestalta samhällets önskebild av sig själv. Så som vi helst ville se oss själva, så skall idolen vara. Ju bättre han förmår ge uttryck åt våra omedvetna drömmar om oss själva, dess starkare är det grepp han får om oss. Här krävs av idolen och krafterna bakom honom en intuition som i sig själv är ett artisteri och som inga marknadsundersökare kan ersätta.

Idolen som artist

Idolen som artist gestaltar framförallt samhällets dröm om evig ungdom. James Dean är prototypen, men lika mycket Carola Häggkvist. De kan antingen uttrycka hela samhällets dröm om ungdom, vilket väl var fallet med Carola, eller också en ungdomsgenerations dröm om sig själv, vilket kan passa bättre in på James Dean. För James Dean blir idolskapet avproblematiserat genom hans död. Han kan leva vidare som en myt, lika oföränderligt som Apollon eller Dragos. För Carola är det svårare. Livet tvingar henne att gå vidare, gå utöver samhällets dröm om sig självt och sin eviga ungdom, såvida hon inte vill stelna och bli en seriefigur. Men i det ögonblick hon går utanför idolbilden, Sveriges bild av sig självt, t ex genom att låta sin religiositet bli tydlig i sitt artisteri, upphör hon att vara idol för den stora massan av vårt folk. Det religiösa ingår nämligen inte i vårt folks önskebild av sig självt. Därmed naturligtvis inte sagt, att hon inte skulle kunna vara en "idol" för de kretsar, där religiositet är ett positivt värde.

Ernst Rolf är ett annat exempel på artisten som idol. Han gestaltade drömmen om livsglädje, glans, bekymmerslöshet.

Men även där man, som Ernst Rolf, strängt håller sig innanför ramarna och även i sitt privata liv utåt söker ge uttryck för folkets drömbild av sig självt, kan man inte undkomma idolrollens problem. Det föreligger ett sällsamt spänningsfullt förhållande av offer och exploatering mellan idolen och hans publik. Idolen som artist ger ut sig fullständigt för den publik som han samtidigt på det grövsta exploaterar, framförallt ekonomiskt. Publiken å andra

Mellan idolen och hans publik föreligger ett sällsamt spänningsfullt förhållande av offer och exploatering.

sidan är beredd till orimliga uppoffringar för sin idol, samtidigt som den exploaterar hans artisteri, den låter honom inte vara en personlighet utan ser i honom endast en projektion av sina drömmar om sig själv. Och ett folks, en publiks drömmar om sig själv är fyllda av sådana anspråk att till sist inte ens den främste artist förmår fullt ut gestalta dem. Det är mycket lätt gjort att bedras av sin publik, att se de första årens hänförelse som verklig tillgivenhet och inte ge akt på det starka drag av parasitism och utsugning som finns hos all publik. Man suger ut idolens kraft, hans förmåga att gestalta drömmarna, och när idolen har gett vad han har att ge, då lämnar man honom. Detta är en del av verkligheten bakom Ernst Rolfs sista ord: "De lurade mig, de djävlarerna."

Präster och idrottsmän

Detsamma utspelas i många frikyrkopastorers och prästers liv. Deras första år i

församlingen kännetecknas av framgång, skarorna växer, unga kommer till, man tror kanske till och med att väckelsen kommit. Men efter några år börjar det gå allt trögare, leden glesnar, allt går tillbaka till det gamla. Det är, fast på ett anspråkslösare plan, detsamma som artisten får uppleva som idol. Under några år förmår prästen eller pastorn vara uttryck för församlingens dröm om sig själv som energisk, initiativrik, vinnande och — helst — ung. Men så småningom orkar inte längre pastorn eller prästen fylla den bilden eller

Olof Palme blev i samband med sin död en idol-gestalt och hyllningarna tar sig rent kultiska uttryck.

också träder han utanför den genom att stå för något som inte ingår i församlingens dröm om sig själv. Då har han spelat ut sin roll som idol. Det kanske är lika bra. Då kan han istället bli det han skall vara, nämligen själasörjare.

Idrottsmannen som idol uttrycker en annan aspekt av folkets dröm om sig självt, nämligen det mod att våga, som leder till framgång. Idrottsmannen-idolen som person är oftast av underordnat intresse. Det helt avgörande är hans framgång. Det är endast framgången som gör att publiken kan exploatera honom som idol. När framgångarna upphör blir han också själv ointressant som idol. Han kan visserligen etablera sig som "kändis", men idol blir han aldrig mer, så länge han nämligen inte förmår gestalta drömmen om framgång.

Ett mer komplicerat fenomen

Politikern som idol är ett betydligt mer komplicerat fenomen. Adolf Hitler är ett exempel på hur en politiker kan utnyttja sin förmåga att fungera som identifikationspersonlighet. Han förmådde framställa sig som en herr Jedermann — en världskrigets okände soldat, en utfattig småborgare. Men han gestaltade också Tysklands våldsamma motvilja mot Versailles — och särskilt krigsansvarighetsparagrafen — dess vilja att resa sig, att komma tillbaka. Ingen politiker i detta århundrade har så förmått att fånga ungdomen som Adolf Hitler. Och ingen har så totalt exploaterat sitt folk som han. Han var en idol, det tyska folkets drömbild om sig självt, men idolen trädde ut ur drömbilden, tog makten över publiken och blev till en mardröm.

Sverige har i detta sekel inte gjort några erfarenheter som gett oss behov av att ge uttryck för några våldsamma lidelser. Vår drömbild av oss själva är betydligt stillsammare men för den skull inte mindre anspråksfull. Vi har en dröm om oss själva som osjälviska fredsvänner, humanitära hjälpare och ordnare av folkens liv, de folk som saknar den sansning och det förnuft som kännetecknar "den svenska modellen". Den politiker, som skall ge uttryck för denna dröm, behöver inte vara ung eller charmerande, egentligen inte heller framgångsrik. Om han misslyckas och går under i sitt värv blir han inte mindre användbar som idol för det. Dag Hammarskjöld är det tydligaste exemplet på detta. Han var inkarnationen av den svenska drömmen om den svenska idealiteten: saklig, tålmodig, tystlåten, beslutssam och självupppoffrande. Det var åtminstone så han framställdes i massmedia.

Kraschen kom, när det visade sig, att han var kristen. Han hade ingalunda dolt det, han hade talat öppet om det., men få hade lyssnat. När Vägmarken publicerades kom han att hamna utanför Sveriges drömbild av sig självt, speglad genom Stockholmsjournalisternas medvetande. Därmed var han omöjlig som idol. Kanske finns det i nidskriverierna en hemlig hämndvilja: han svek oss, han ville inte vara som vår dröm om oss själva, han gick sin egen väg. Ur en synpunkt är händelserna kring Dag Hammarskjölds död exempel på vad som sker när idolen inte vill låta sig inordnas i drömmen.

Olof Palme

Olof Palme blev även han i samband med sin död en idol-gestalt. Hyllningarna till honom har tagit sig rent kultiska uttryck, framförallt rosenaltaret på Sveavägen. Även före sin död var givetvis Palme i viss mening idol, nämligen för stora grupper av partivänner. Han förstod att på ett skickligt sätt uttrycka deras sociala resentment, deras klasshat, och hans intuition för partivännernas känslvärld kan egentligen bäst förklaras ur en djup sympati. Mer borgerligt lagda iakttagare glömde ibland, att Palme bland vänner kunde vara en genuint sympatisk person. Hans aggressivitet mot meningsmotståndare och hans osäkerhet i svenska språket gjorde emellertid att han var helt omöjlig som idol för folket som helhet. Men vad var det då som hände efter Olof Palmes död? Var det en spontan folkets upptäckt av vad man inte förut sett? Var det ett skickligt partipolitiskt spel som exploaterade ett oväntat men inte helt oanvändbart dödsfall? Hur kom det sig, att den

man som uppenbart beredde sina medarbetare sådana bekymmer och dessutom hade en så unik förmåga att väcka aggressioner hos minst halva folket — hur kommer det sig att denne man över en natt blev en vördad och älskad förkämpe för höga ideal? Hur kunde Sveriges genom seklerna mest framgångsrike och skrupelfrie vapenhandlare plötsligt bli en fredsvännernas fredsvän? Naturligtvis kommer Bofors Indien-affär aldrig att till fullo klarläggas. På den nivån är det endast i Amerika saker och ting blir uppklarade.

Idolens och publikens förhållande till varandra är i grunden alltid tragiskt.

Och det är egentligen oväsentligt för Olof Palmes roll som idol vad han gjort och inte gjort. Den bild av Palme, som växte fram i veckorna efter hans död var nämligen mycket mindre beroende av fakta än av svenska folkets drömmar om sig självt som världssamvete och fredsmäklare. Det fanns ett uppdämt behov av en sådan idol, och därför växte Palme-bilden fram med en spontanitet, som ingalunda behövde dirigeras från centrala kommandoställen. Och bilden, det var folkets egen bild av sig självt. Det var till denna bild man offrade vid det märkliga rosenaltaret på Sveavägen. Så förverkligades, på ett annat plan, Anders Nygrens ord: "Man skapar sig en ny gud efter sitt eget beläte . . . den gud, som verkligen tillbedes är det egna folkets idol."

När det gäller Olof Palme är väl inte att vänta att han skall visa sig, som en gång Hammarskjöld, haft religiösa drag, som inte kan inordnas i folkets drömbild av sig

själv. Snarare är det att vänta, att minnet av honom sakta kommer att blekna, när man exploaterat dess möjligheter att fungera som idol. Det är tragiskt att så sker, och det beror på att idolens och publikens förhållande till varandra i grunden alltid är tragiskt. Olof Palme är i detta avseende ingalunda unik. Offrandet vid rosenaltaret kommer att upphöra som spontan företeelse, kanske kan det en tid vidmakthållas genom partikassorna till dess också där offertjänstens relevans så

Behovet av idoler hör samman med bristen på levande religiös verklighet.

småningom blir allt mindre. Det går alltid så för idolerna. Ty ingen idol, inte ens av förgylld sten, kan i längden tillfredsställa publikens drömmar om sig själv. De drömmarna är nämligen människans drömmar om sig själv som – Gud.: evigt ung och fri, skön och god, levande och ädel.

Idolens öde är tragiskt

Man skulle kunna säga att idolens öde alltid är tragiskt, därför att han är dömd att gestalta en dröm han aldrig fullt ut kan uttrycka. Han når aldrig fram, han kommer alltid att misslyckas. Idolen söker ständigt en publik, publiken söker ständigt en idol – och slutet blir alltid detsamma. De lämnar varandra, besvikna och svikna.

Behovet av idoler hör samman med bristen på levande religiös verklighet. Idolen, avguden, är nämligen ett surrogat för Gud, som man inte känner eller också inte vill känna. Ty om Gud är Gud kan inte

människan vara det. Och den levande Guden låter sig aldrig exploateras och behärras så som publiken utnyttjar sin idol. Man skulle kunna uttrycka det så: det är gudlösheten som är den innersta hemligheten i idolens tragiska öde.

Idealet – ett alternativ

Men det finns ett alternativ till idolskapet. Det är idealet. Idealet framställer egenskaper som man vet är eftersträvansvärda och som man erkänner sig sakna men vill sträva efter. Så kan en skicklig artist bli ett ideal för en nybörjare och fungera som en draghjälp till dess konstnärsskapet går av egen kraft. Förhållandet är detsamma inom idrott, politik och kristenliv. Idealet fungerar emellertid radikalt annorlunda mot idolskapet. Idolen är bunden sin *publik* och får egentligen aldrig uttrycka något annat än dess innersta drömmar om sig själv. Idolen är alltid bunden nedåt. Idealet däremot är alltid bundet till *saken*, det är bundet uppåt. Det gör att idealet har en sällsam bekymmerslöshet om det som är idolens huvudangelägenhet, populariteten. Idealet är ur en synpunkt alltid något opopulärt. Det har sin styrka inte i populariteten utan i sitt eget värde, det högre värde, som det är bundet till. Det gör, att även om idealet på kort sikt ter sig udda, så har det på lång sikt en starkare verkan. Idealet fungerar nämligen så att det väcker hopp: det är möjligt för mig att vara en bättre och redligare människa än jag är, och den som är mitt ideal kan visa mig vägen till detta värdigare liv. Det är så helgonen i alla tider har fungerat. De väcker både självkänsla och vilja till förändring till något bättre. Förhållandet är detsamma inom idrott och kulturliv. Idea-

let gör livet till en möjlighet, till något stort och ansvarsfullt. Så kan säkerligen Dag Hammarskjöld fungera, sedan han väl upphört att vara idol.

Men det ligger i idealets natur att det för sin verkan kräver en egenskap, som är främmande för idolskapet, nämligen mognad. Det är dels mognad hos den som fungerar som ideal, så att han inte binder andra vid sin person och därigenom blir till hinder för *saken*; dels är det mognad hos den som ser upp till idealet, så att man ser till *saken*, inte personen och låter sig inspireras i stället för att kopiera.

När Fjodor Dostojevskij skrev *Idioten* var hans avsikt att framställa idealet, den goda människan. Romanens huvudgestalt, furst Mysjkin, förkroppsligar detta ideal, som både avslöjar oss och inspirerar oss. Han avslöjar oss genom att hans sätt att vara, hans godhet utan all beräkning, blottlägger vår egen tarvlighet, och samtidigt inspirerar han oss genom att ge oss en bild av det bästa i oss själva. Det kan tillämpas på oss vad fursten säger till Nastasja Filipovna:

— Att ni inte skäms! Ni är ju inte sådan!

Nej vi är ju inte skapade att leva lågsinnat, tarvligt och egoistiskt, vi har en längtan efter en kallelse till renhet, tapperhet, ädelmod och osjälviskhet och det är detta idealet gestaltar för oss, vår dolda verklighet, som ligger djupare än våra drömmar om oss själva. Ty denna dolda verklighet är Guds avsikt med oss.

Det brukar sägas att konstens uppgift är att beskriva verkligheten. Då måste det vara konstens högsta uppgift att framställa för oss just denna dolda verklighet, som är det bästa hos oss, och att göra det så att vi blygs över det lågsinnade i våra liv och inspireras och frigörs till det goda, som är

vårt sanna jag. Sådan dikt får oss att blygas och glädjas över oss själva på samma gång. Men därmed är också sagt att det är en dikt, som ställer de allra största krav på diktaren. Den verklighet som kan ses från en diskbank kan också en medelmåttig diktare skildra uttråkande, som hos Walter Scott, därför att det är osant. Hos geniet blir det en levande verklighet, som aldrig upphör att påverka läsaren och lyssnaren. Sådana gestalter är furst Mysjkin och Kejsaren av Portugalien.

Alternativet till idoler är ideal. Idealet framställer egenskaper som är eftersträvansvärda.

Mänskligt och ofullkomligt

Det ideal geniet tecknar förblir alltid mänskligt nära genom att det aldrig är fullkomligt, som Walter Scotts riddare, det har alltid djupt mänskliga svagheter kvar. Det är denna aspekt av idealet, som Dostojevskij skildrar i det uteslutna kapitlet om starets Sosima i *Bröderna Karamasov*. Men detta har också en teologisk aspekt. Luther uttrycker det så, att Gud alltid låter några stora brister bli kvar hos helgonen, för att vi inte skall fastna hos dem utan söka deras Herre. Kanske hade bilden av Sosima blivit sannare, om det uteslutna kapitlet kommit med.

Idealet har ett samband med den teoretiska idealismen, så som den formats i Platons efterföljd. För Platon är den verkliga verkligheten idéernas värld, där urbilderna för allting finns. Det är dessa urbilder, som är idéerna, och dem kan endast den rena tanken nå. Den praktiska verkligheten vi möter i livet är avbilder av ur-

bilderna, och de blir alltmer verkliga, ju mer de närmar sig urbilden, idén. På samma sätt kan vi säga att en människa blir en sann, verklig människa ju närmare hon står idealet för det mänskliga: godheten, sanningen, modet; annorlunda uttryckt, ju mer hon förverkligar dygdena. Furst

Det ideal geniet tecknar förblir alltid mänskligt nära genom att det aldrig är fullkomligt.

Mysjkin är en sådan *sann* människa, medan Rogosjin, Nastasia Filipovna, general Jespantjin och andra i hans närhet är förvidna, människor, tömda på mänskligt innehåll. Hos dem möter i högre eller lägre grad "the hollow man", som Eliot beskrivit i *The Waste Land*.

Men Dostojevskijs ideal skiljer sig på en avgörande punkt från Platons idé. Hos Dostojevskij tar nämligen idealet gestalt i en levande människa av kött och blod,

medan idén eller urbilden för Platon är något rent förnuftsmässigt eller andligt. Denna skillnad beror på att Dostojevskij är kristen. För Platon är materievärlden en överklig och plågsam tillvaro. Avbilden längtar hem till sin urbild. Det är "creatur-ens suckan". Men kristendomens centrala erfarenhet är att Gud är en personlighet, inte en idé, och att denna levande, personliga Gud blivit människa, försenat sig med materien. Det är därför det mänskliga idealet hos Dostojevskij kan beskrivas genom en konkret människa, fursten. Fursten är ju en Kristus-gestalt. Guds människoblivande innebär just detta, att människonaturen är sådan, att den kan förvandlas till ett ideal. Detta är den djupt hoppfulla bakgrunden till Dostojevskijs diktning. I Kristus sammansmälter det vi – i brist på bättre – kallat *saken* med *personen* och bildar så det fullkomliga idealet. Det är därför evangeliet är varje folks mest centrala litteratur. Verkligare och sannare kan människan inte bli.